

geografske osnove suvremenog razvoja općine novska

**ivan crkvenčić
dragutin feletar
vladimir kolesarić
adolf malić
branka špehar**

geografski zavod
prirodoslovno-
matematičkog
fakulteta sveučilišta
u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

primljeno siječnja 1988.

objekt i cilj istraživanja

—> Objekt istraživanja terenske nastave studenata geografije PMF iz Zagreba, koja se kontinuirano organizira već četvrt stoljeća, ovaj put (travanj 1987) bila je općina Novska, odnosno ruralna naselja Košutarica, Stari Grabovac i Brezovac. Geografima su se prvi put pridružili i studenti Odsjeka za psihologiju i Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, pa je tako terenskim istraživanjima dat obuhvatniji, multidisciplinarni pristup.

Anketa provedena u 167 domaćinstava, kao i drugi prikupljeni podaci, govore o snažnim novijim procesima deagrarizacije i deruralizacije na ovom području. Tradicionalna agrarna autarkična struktura uglavnom je već rastočena, a dogodile su se i značajne promjene u prostornoj slici naseljenosti. Poljoprivredna proizvodnja izgubila je svoje staro vitalno značenje, velik je broj mješovitih domaćinstava, a prijelaz radne snage iz primarnih u sekundarna i tercijarna zanimanja sve je brži. Struktura ruralnog stanovništva stubokom je izmijenjena i to ne samo prema djelatnostima i kvalifikaciji već i prema intenzivnom procesu senilizacije. Demografski i privredno jačaju jedino naselja na glavnoj prometnoj osovini, odnosno u neposrednoj blizini općinskog središta, dok sva ostala sela, osobito rubno položena na Kričkom brdu ili u Prisavlju, naglo stare i praktički izumiru.

Snažan faktor ovih promjena jest i uznapredovali proces industrijalizacije, s koncentracijom industrijskih pogona u općinskom središtu (Novska) i sa tek započetim procesom dislokacije (Lipovljani). Industrijalizacija ubrzava deagrarizaciju i deruralizaciju, a snažno utječe i na veću pokretljivost stanovništva (oko 52% industrijskih radnika zaposlenih u Novskoj ne stanuje u mjestu rada). Ovakve strukturalne i prostorne promjene utjecale su i na različitost karakteristika zadovoljavanja životnih potreba stanovništva, odnosno kretanje životnog standarda i načina života, kao i stavova stanovništva prema tim pitanjima. Psihologijsko ispitivanje radnih i životnih vrijednosti pokazalo je još duboke tragove tradicionalizma u shvaćanjima stanovništva, ali i suvremenija stanovišta, pogotovu u naselju u prigradskoj zoni Novske.

Anketirano je 167 domaćinstava ili nešto više od polovine ukupnog broja domaćinstava u tri spomenuta naselja (svi koji su bili kod kuće i željeli su sudjelovati), a provedeno je još i prikupljanje podataka putem intervjua i uvidom u izvornu dokumentaciju u svim industrijskim radnim organizacijama Novske, zatim terenska »inspekcija« osnovnih prirodnih i društvenih osobina kraja, praktikum iz hidrogeografije, a održani su i razgovori s predstavnicima općine, te poslijepodnevni »okrugli stolovi« s pripremljenim referatima. Posebna vrijednost istraživanja bila je kartiranje iskorištavanja zemljišta većeg dijela katastarskih općina Košutarica, Stari Grabovac i Brezovac (Stara Subocka) na posebno pripremljenim katastarskim kartama, što je omogućilo usporedbu o prije provedenim takvim kartiranjem (1963).¹⁾

Cilj istraživanja bio je prikupiti i potom analizirati podatke o nekim bitnim geografskim promjenama i socijalno-psihološkim obilježjima u ovom dijelu gornje Posavine: o promjenama u obilježjima poljoprivrede i individualnih gospodarstava, o promjenama strukture domaćinstava i njihovih članova, o karakteristikama opskrbe vodom, o industriji kao faktoru transformacije strukture i pokretljivosti stanovništva, te o stavovima ispitivanog ruralnog stanovništva prema nekim radnim i životnim vrijednostima. Dio dobivenih rezultata obrađen je u ovom članku.

Izborom upravo ovih naselja dobiven je karakterističan presjek od sjeveroistoka prema jugozapadu općine Novska, odnosno kroz tri osnovne prirodne i društveno-geografske cjeline ovog dijela Posavine. Na sjevernom je dijelu brdsko područje općine (Kričko brdo), koje ima svoje posebne prirodne i društvene osobine; u središnjem dijelu nalazi se demografski i privredno najatraktivnije područje—terasa; dok južni dio zauzima niski prisavski poloj.

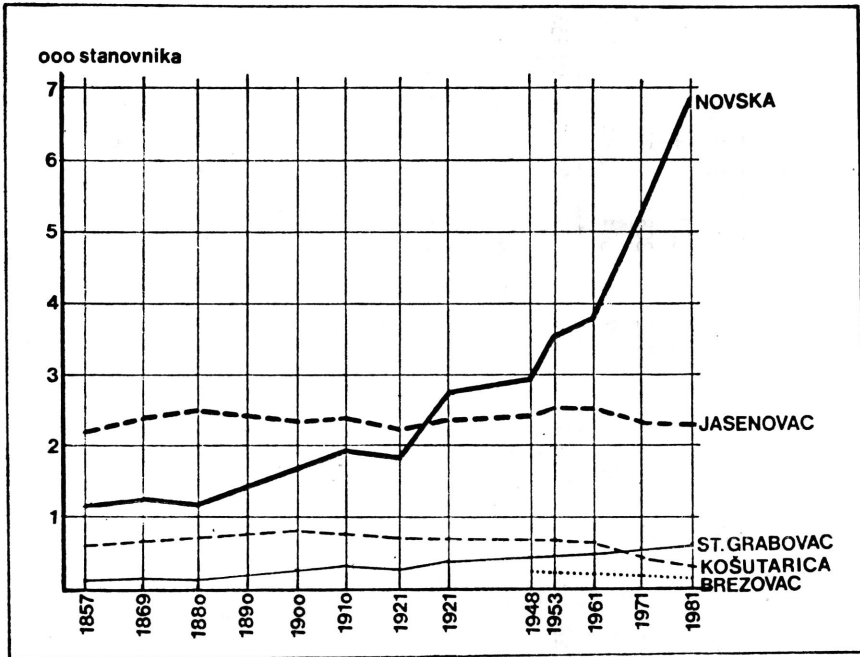
Ova, gotovo zonalna mikroregionalizacija, uvjetovana je ponajprije reljefno-hidrografskim karakteristikama kraja, ali također i sve izrazitijom društveno-ekonomskom prostornom diferencijacijom, pogotovu u posljednjih četrdesetak godina.

U okvirima postojećih uvjetnohomogenih prilika, u prošlim stoljećima formirala se u ovom kraju tipična zonalna naseljenost: u brdskom kraju to su manja naselja mahom raštrkana, u kontaktnom području pruža se kontinuirani lanac cestovnih naselja (od Lipovljana, preko Novske, do Rajića) s velikom gustoćom naseljenosti, a na jugu žive izdužena obalna naselja uz samu Savu. Suvremeni procesi deagrarizacije, deruralizacije i industrijalizacije uvjetovali su snažne nedosegnute promjene i u prostornoj slici naseljenosti i u unutrašnjoj strukturi stanovništva. Brdsko i prisavsko područje naglo se depopulira, a broj stanovnika raste jedino u Novskoj i njezinim prigradskim naseljima. Uz to, cijelo područje demografski stagnira (proces koji potencira emigracija iz ovoga kraja), a u najvećem dijelu ruralnih naselja stubokom se mijenja struktura stanovništva: javlja se i raste senilizacija (pa i odumiranje), feminizacija i slični procesi.

Naselja Košutarica, koja se nalazi na obali Save, Stari Grabovac, prigradsko naselje Novske i Brezovac u gorskom dijelu tipični su predstavnici spomenutih suvremenih promjena u ovoj općini, pa su baš zato domaćinstva iz ovih sela izabrana za istraživanje.

1) Studenti Geografskog odjela PMF još su godine 1963. u okviru terenske nastave iz agrarne geografije proveli kartiranje načina iskorištavanja zemljišta na području katastarskih općina Košutarica, Stari Grabovac i Stara Subocka (Brezovac), o čemu je sačuvana dokumentacija u Geografskom odjelu PMF.

Kretanje broja stanovnika nekih karakterističnih naselja
u općini Novska 1857—1981

odraz deagrarizacije na društvenu i gospodarsku strukturu

Poslijeratni društveni i gospodarski razvitak općine Novska praćen je, kao i u ostalim dijelovima naše zemlje, procesom deagrarizacije, tj. slabljenjem poljoprivrede kao glavnog zanimanja i izvora prihoda, odnosno prelaženjem dijela poljoprivrednog stanovništva i glavnine njegova mlađeg naraštaja iz poljoprivrede u druga zanimanja. Taj je proces zahvatio općinu u cjelini, ali je u pojedinim njezinim dijelovima bio različito izražen, što je dijelom posljedica različitih prirodnih uvjeta za poljoprivredu, ali prvenstveno odraz različitih mogućnosti pojedinih dijelova općine u zapošljavanju stanovništva izvan poljoprivrede.

Deagrarizacija je dovela do značajnih društvenih i ekonomskih promjena koje dolaze do izražaja u strukturi domaćinstva i stanovništva, te u promjenama poljoprivrede, sve donedavno gotovo jedinog zanimanja stanovnika sva tri spomenuta naselja.

Osnovni podaci o promjenama navedenih struktura i poljoprivrede dobiveni su anketom domaćinstava, koja je u sva tri naselja obuhvatila oko polovine domaćinstava, u kojima je živjela oko polovina ukupnog stanovništva spomenutih naselja. S obzirom na veličinu uzorka, dobiveni rezultati dobro reprezentiraju stvarno stanje.

promjene u strukturi domaćinstava

Procesi deagrarizacije u desetljećima nakon drugoga svjetskog rata bitno su izmijenili strukturu domaćinstava i to kako s obzirom na zanimanje njihovih članova, odnosno izvore prihoda domaćinstava, tako i s obzirom na brojnost članova domaćinstava.

ivan crkvenčić i dr. **76** geografske osnove suvremenog razvoja općine novska

Tablica 1

Kretanje broja stanovnika triju anketiranih naselja i Novske, 1857—1981.

Naselja	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
Košutarica	432	628	657	719	815	802	754	734	692	670	566	431	340
St. Grabovac	147	171	158	188	225	313	265	329	369	389	463	526	528
Brezovac ¹⁾	—	—	—	303	—	—	—	—	338	308	288	260	206
Novska	1 037	1 132	1 054	1 352	1 728	1 951	1 886	2 797	2 972	7 504	3 844	5 118	6 851
Općina Novska	16 843	18 522	18 444	21 803	23 578	26 128	25 097	26 801	23 603	24 153	24 395	23 953	24 540

1) Naselje Brezovac spominje se već 1857, ali zajedno s naseljima Bair i Popovac Subocki kao grupa kuća naselja Subocki Grad, a kao samostalno naselje spominje se tek 1890. i u popisima od 1948.

Izvor: M. Kostrenčić: **Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971**, Zagreb: 1979, **Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981**, Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1981.

Tablica 2

Tipovi anketiranih domaćinstava prema izvorima prihoda

Tipovi domaćinstava	Postotak domaćinstava pojedinih tipova		
	Košutarica	St. Grabovac	Brezovac
Poljoprivredna ¹⁾	26,8	6,7	45,9
Mješovita ²⁾	34,3	40,0	24,3
Nepoljoprivredna ³⁾	18,0	45,0	16,2
Umirovljenička ⁴⁾	20,9	8,3	13,6

1) Svi aktivni članovi domaćinstva rade u poljoprivredi; 2) dio aktivnih članova radi u poljoprivredi a dio je zaposlen; 3) nitko od aktivnih članova domaćinstva ne radi u poljoprivredi; 4) mirovina je jedini prihod domaćinstva.

Izvor: Anketa.

Nekad gotovo jedino zastupljena poljoprivredna domaćinstva po broju su se znatno smanjila, jer su se mnoga od njih postepenim zapošljavanjem svojih članova izvan poljoprivrede pretvorila u mješovita ili nepoljoprivredna domaćinstva.

Iz gornje tablice vidi se da je proces preobrazbe poljoprivrednih domaćinstava u mješovita i nepoljoprivredna najdalje odmakao u Starom Grabovcu, dakle u naselju s najpovoljnijim prometnim mogućnostima i najbližem središnjem naselju općine – Novskoj. Po intenzitetu transformacije slijedi naselje Košutarica, pa tek onda Brezovac, u kojemu se poljoprivredom još uvijek bavi nešto manje od polovine svih domaćinstava. Mješovita i nepoljoprivredna domaćinstva brojčano prevladavaju u sva tri naselja, samo je udio mješovitih domaćinstava nešto veći u Košutarici i Brezovcu, a nepoljoprivrednih u Starom Grabovcu (gotovo polovica svih domaćinstava tog naselja).

No, na pravi značaj pojedinih tipova domaćinstava kao i na moguću dinamiku transformacije izdvojenih tipova domaćinstava ukazuju podaci o broju staračkih domaćinstava, tj. onih koje se sastoje isključivo od osoba starijih od 60 godina, kao i broj domaćinstava bez djece.

Tablica 3

Udio staračkih domaćinstava i domaćinstava bez djece

Naselja	Udjel domaćinstava	
	Staračkih	Bez djece ¹⁾
Košutarica	46,3%	62,7%
Stari Grabovac	20,0%	38,3%
Brezovac	37,8%	56,8%

1) Do 20 godina starosti.

Izvor: Anketa.

Broj staračkih domaćinstava velik je u sva tri naselja, a osobito u dva rubno smještena, u kojima je i udio preostalih poljoprivrednih domaćinstava nešto veći. Treba naglasiti da je najveći broj staračkih domaćinstava u grupi poljoprivrednih domaćinstava. Staračka domaćinstva nisu više nosilac aktivnosti koje bi mogle pridonijeti gospodarskom i općem društvenom razvoju kraja. Ta su domaćinstva zapravo u odumiranju, pa s niima odumire i poljoprivreda koja je uz njih vezana.

No, podaci o broju domaćinstava bez djece pokazuju da se i određen broj mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava nalazi na putu odumiranja jer je broj domaćinstava bez djece znatno veći od broja starijih domaćinstava. Proizlazi da znatan broj mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava već sada nema pomlatka koji bi osigurao njihovu reprodukciju.

Navedenom promjenom strukture domaćinstava došlo je do promjena i u vrednovanju zemljišta ali i društvenih i gospodarskih procesa izazvanih procesom deagrarizacije.

Tablica 4

Približna struktura prihoda anketiranih domaćinstava

Naselja	Približan postotak prihoda iz:				
	poljoprivrede	zaposlenja	mirovine	inozemstva	ostalo
Košutarica	40	26	20	—	14
St. Grabovac	8	60	22	4	6
Brezovac	53	22	15	1	9

Izvor: Anketa.

Poljoprivreda još uvijek daje oko polovice vrijednosti prihoda samo u naselju Brezovac, dok je udio prihoda iz poljoprivrede u Košutarici ispod polovice ukupnog prihoda i manji je od prihoda koji mještani tog naselja dobivaju na osnovi zaposlenja i mirovina. U naselju Stari Grabovac više od polovice ukupnog prihoda dobiva se na osnovi zapošljavanja, a i prihod od mirovina u tom naselju prelazi vrijednost prihoda iz poljoprivrede.

Općenito se može reći da je dosadašnji proces deagrarizacije u sva tri naselja, koja su do drugoga svjetskog rata bila gotovo isključivo poljoprivredna, doveo do zaostajanja poljoprivrede i njezina napuštanja kao glavnog zanimanja i izvora prihoda u većini domaćinstava. Gotovo da više i nema domaćinstava koja bi bila spremna podnijeti teret daljnjeg razvoja poljoprivrede. Treba, međutim, naglasiti da je u dva rubna naselja, tj. u Košutarici i Brezovcu, na putu odumiranja i dio mješovitih i nepoljoprivrednih domaćinstava, pa se već sada postavlja pitanje revitalizacije tih naselja.

promjene u strukturi stanovništva

Navedenu transformaciju domaćinstava pratilo je i prestrukturiranje stanovništva, čiji se broj postepeno smanjuje i čija struktura postaje sve nepovoljnija, prvenstveno s obzirom na dobni sastav i aktivnost stanovnika.

Tablica 5

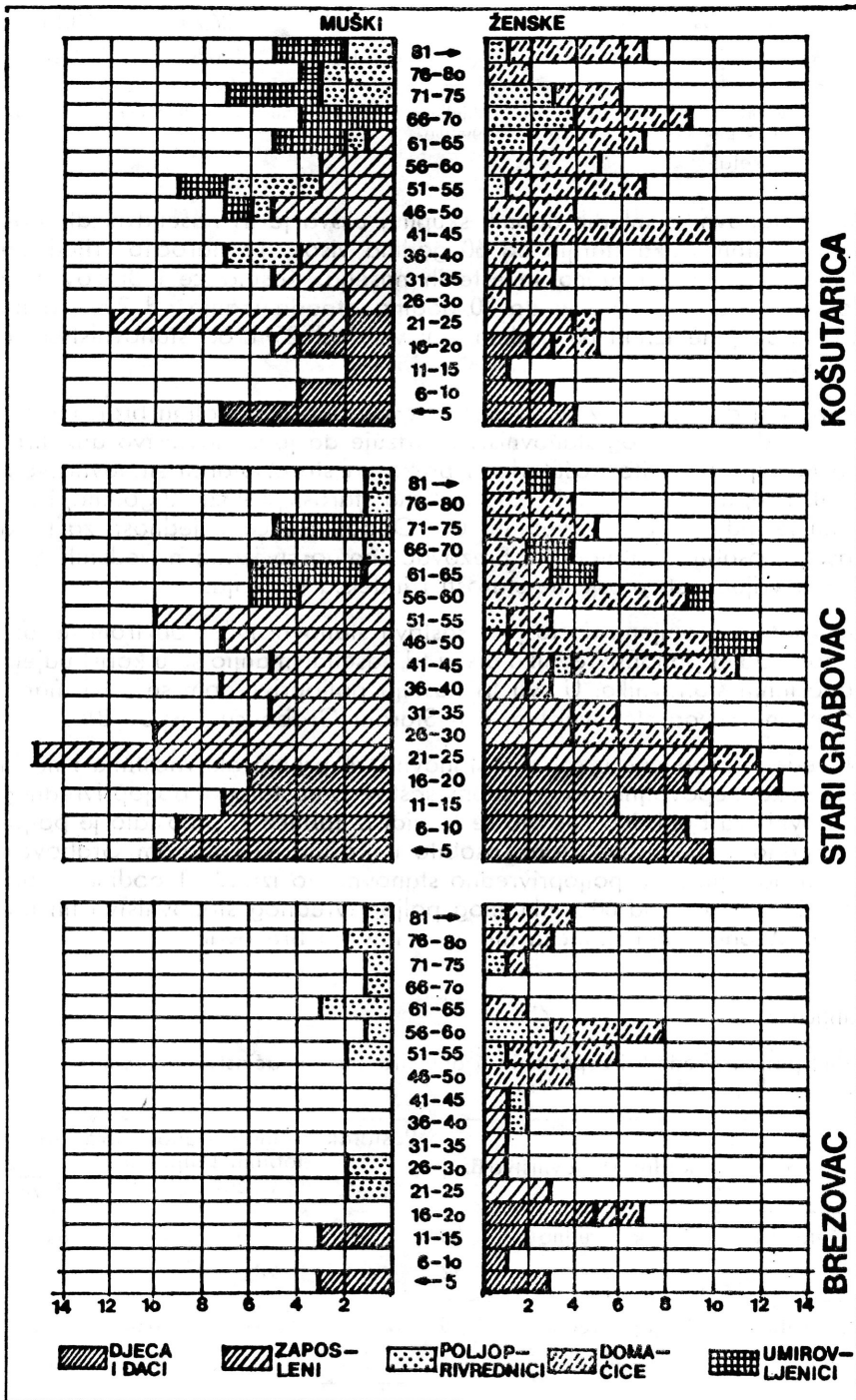
Udjel anketiranog stanovništva triju glavnih dobnih skupina

Naselja	Ukupan broj stanovnika	Postotak stanovnika triju dobnih skupina		
		0—20	21—60	61 i više g.
Košutarica	178	17,4	51,1	31,5
St. Grabovac	232	30,2	54,7	15,1
Brezovac	107	18,7	55,1	26,2

Izvor: Anketa.

Slika 2

Anketirano stanovništvo (travanj 1987) u naseljima Košutarica, Stari Grabovac i Brezovac prema spolu i osnovnim starosnim grupama, te grupama prema djelatnosti

Tablica 6

Prosječna starost i indeks starenja anketiranog stanovništva

	Košutarica	St. Grabovac	Brezovac
Prosječna starost (godina) ¹⁾	50,81	36,75	53,16
Indeks starenja ²⁾	1,8	0,5	1,4

1) Vrijeme proteklog života stanovnika podijeljeno s brojem stanovnika; 2) omjer stanovništva starijeg od 60 godina i stanovništva do 20 godina.

Izvor: Anketa.

Udjel stanovnika mladih dobnih skupina u sva je tri naselja nizak, dok je udio stanovnika starijih od 60 godina visok. To naročito vrijedi za stanovništvo dvaju rubno smještenih naselja, Košutarice i Brezovca, u kojima na dobne skupine do 20 godina otpada manje od 20%, a na dobne skupine iznad 60 godina čak više od 25% od stanovništva tih naselja.

Navedeni dobni sastav stanovništva, a osobito nepovoljan brojčani odnos mladoga i starog stanovništva ukazuje da je stanovništvo anketiranih naselja, naročito Košutarice i Brezovca staro. Starim stanovništvom smatra se, naime, ono kojemu prosječna starost prelazi 30 godina, i kojemu je indeks starenja veći od 0,4. Odgovarajuće vrijednosti za naša naselja, osobito Košutaricu i Brezovac znatno su iznad navedenih graničnih vrijednosti prosječne starosti i indeksa starenja.

Do znatnih promjena došlo je u sastavu stanovništva s obzirom na aktivnost. Udjel poljoprivrednika u sva tri naselja smanjio se u korist udjela zaposlenih stanovnika. U sva tri naselja poljoprivredom se bavi manje od petine svega stanovništva, a u Starom Grabovcu i ispod 3%.

Navedene promjene u sastavu stanovništva prema aktivnostima i ne bi bile tako nepovoljne da je dobni sastav preostalog poljoprivrednog stanovništva bolji. No kao što se to vidi iz tablice 7, preostalo je poljoprivredno stanovništvo staro, osobito u Košutarici i Starom Grabovcu. U tim naseljima na poljoprivredno stanovništvo iznad 61 godine života otpada čak više od 60% ukupnog poljoprivrednog stanovništva tih naselja. Mnogo bolja situacija nije ni u naselju Brezovac.

Tablica 8

Udjel poljoprivrednih i zaposlenih u anketiranim domaćinstvima prema dobnim skupinama

Naselja	Radno stanovništvo	Broj	Postotak radnog stanovništva prema dobnim skupinama			
			16—25	26—40	41—60	61 i više
Košutarica	Poljoprivredno	30	—	9,0	27,7	63,3
	Zaposleno	42	38,1	28,6	33,3	—
St. Grabovac	Poljoprivredno	5	—	—	40,0	60,0
	Zaposleno	90	30,0	35,6	33,4	1,0
Brezovac	Poljoprivredno	23	4,3	17,4	34,8	43,5
	Zaposleno	33	24,2	36,4	39,4	—

Izvor: Anketa.

Tablica 7

Struktura stanovništva anketiranih domaćinstava prema osnovnim grupama aktivnosti

Osnovne grupe aktivnosti	Broj i postotak stanovnika pojedinih grupa aktivnosti																	
	Košutarica				St. Grabovac				Brezovac				Sveukupno					
	muški		ženske		ukupno		muški		ženske		ukupno		muški		ženske			
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%		
Djeca i đaci	19	21,1	10	11,4	29	16,3	32	29,6	36	29,0	68	29,3	6	10,9	11	21,2	17	15,9
Poljoprivrednici	17	18,9	13	14,8	30	16,9	3	2,8	3	1,6	5	2,2	15	4,3	8	15,4	23	21,5
Zaposleni	36	40,0	6	6,8	42	23,6	64	59,3	26	20,9	90	38,8	25	45,5	8	15,4	33	30,8
Domaćice	—	—	54	61,4	54	30,3	—	—	52	41,9	52	22,4	—	—	24	46,2	24	22,4
Umirovljenici	18	20,0	5	5,6	23	12,9	9	8,3	8	6,6	17	7,3	9	16,3	1	1,8	10	9,4
Ukupan broj i %	90	100	88	100	178	100	108	100	124	100	232	100	55	100	52	100	107	100

Izvor: Anketa.

Rezimirajući možemo reći da je u sva tri istraživana seoska naselja, koja su do kraja drugoga svjetskog rata imala gotovo isključivo poljoprivredno značenje, poslijeratnim procesom deagrarizacije udjel poljoprivrednog stanovništva smanjen na ispod petine ukupnog stanovništva i da je postojeće poljoprivredno stanovništvo vrlo staro, zapravo u fazi odumiranja.

neka obilježja poljoprivrede i individualnih gospodarstava

Poljoprivreda u općini Novska ima danas razmjerno malo privredno i društveno značenje. Još godine 1961. ostvarila je 22,4⁰% društvenog proizvoda općine, a 1985. tek 15,3⁰%.²⁾ Unatoč opće proklamiranim načelima u društvenim opredjeljenjima da je nužno snažnije razvijati poljoprivredu zbog izrazito povoljnih prirodnih predispozicija, ovi se planovi još uvijek, i pored nekih novijih pozitivnih pomaka, nisu ostvarili, pa poljoprivredna proizvodnja gotovo 25 godina uglavnom bilježi relativno zaostajanje za drugim sektorima privrede u općini.³⁾

Od ukupno 58.500 hektara teritorija ove općine, na poljoprivredne površine otpada 25.749 ha ili 44,0⁰%. Obradiva površina čini 78,4⁰% poljoprivrednih površina: od toga je oko 62⁰% obradivih površina u privatnom, a 38⁰% u društvenom vlasništvu (uglavnom u okvirima PIK-a »Braća Rađenović«, Novska) Općina Novska prema strukturi poljoprivrednog zemljišta, pripada tipu pretežno usmjerene na obradu oranica.⁴⁾

U 1986. od 12.986 hektara oranica bilo je zasijano 87,7⁰%. Glavnina je zasijanih površina pod žitaricama – 77,5⁰%. Najznačajnija ratarska kultura jest kukuruz sa 46,6⁰% zasijanih oranica ili čak oko 60⁰% zasijanih površina pod žitaricama. Pšenica je potisnuta (osobito posljednjih godina) jer se sije na svega 30,9⁰% zasijanih površina pod žitaricama. Pojavljuje se uzgoj relativno novih kultura: šećerne repe i soje, uz već uhodani uzgoj uljane repice.

U novije vrijeme napreduje i stočarstvo, tako da je prema vrijednosti proizvodnje ono već gotovo pristiglo ratarstvo. Općina Novska po tipu poljoprivrednog gospodarstva pripada mješovitoj ratarsko-livadarskoj ekonomiji.⁵⁾

Za daljnji napredak poljoprivredne proizvodnje u općini Novska odlučujuća su dva činioca: snažnije područstvljavanje poljoprivredne proizvodnje i brže uređivanje proizvodnih površina. Društveni sektor (posebno PIK »Braća Rađenović«) trebalo bi da bude glavni organizator proizvodnje. Za to postoje preduvjeti, ali još uvijek izostaje odgovarajuća društvena podrška. Uređenje proizvodnih površina još ni izdaleka nije došlo do onoga stupnja koje bi pridonio boljem korištenju kvalitetnog zemljišta.

Naše istraživanje provedeno u velikom broju gospodarstava u selima Košutarica, Stari Grabovac i Brezovac, u usporedbi s rezultatima takvih istraživanja iz šezdesetih godina (1963) u istim naseljima ukazuje na

2) Društveni plan razvoja općine Novska za period 1966—1970. godine, dokumentacija, tab. 10; Društveni plan općine Novska za razdoblje 1986. do 1990. str. 10.

3) Usporedi podatke o planiranom razvoju poljoprivrede, posebno njezinom predviđenom sudjelovanju u društvenom proizvodu općine 1970 (31⁰%), 1980 (20,3⁰%) i 1985 (22,6⁰%) u već gore citiranim planovima i u Dokumentaciji uz društveni plan općine Novska za razdoblje od 1981. do 1985, str. 22.

4) A. Malić: Regionalne razlike i promjene površine kategorija iskorištavanja poljoprivrednog zemljišta SR Hrvatske, **Geografski glasnik** 45, Zagreb 1983, str. 60.

5) A. Malić: Oblici i prostorni raspored poljoprivrede u SR Hrvatskoj, **Geographica Jugoslavica** VI, str. 73—84.

znatne promjene. Anketom u 167 domaćinstava godine 1987. ustanovili smo promjene u strukturi domaćinstava prema izvorima prihoda. Čista poljoprivredna domaćinstva prevladavaju još uvijek u Brezovcu – 45,9% (80% godine 1961). U Košutarici još je uvijek u anketiranim domaćinstvima značajan udjel čistih poljoprivrednih domaćinstava – 26,8% (63,2% godine 1961), a u Starom Grabovcu tek 6,7% (34% godine 1961). Mješovite je prihode godine 1987. u Košutarici imalo 34,3% domaćinstava (32,2% godine 1961), u Starom Grabovcu 40,0% (54% godine 1961) i u Brezovcu 24,3% (10% godine 1961). Od nepoljoprivrednih izvora prihoda živjelo je godine 1987. u Košutarici samo 18,0% anketiranih domaćinstava (4,5% godine 1961), u Starom Grabovcu 40,0% (12% godine 1961) i u Brezovcu 24,3% (3% godine 1961).

Struktura domaćinstava u sva tri istraživana sela u proteklih 25 godina znatno se izmijenila. Na račun poljoprivrednih porastao je broj nepoljoprivrednih i osobito mješovitih gospodarstava. Proces deagrarizacije najdalje je odmakao u prigradskom naselju Novske – Starom Grabovcu, u kojem već prevladavaju nepoljoprivredna domaćinstva. Anketa iz 1987. pokazala je da su i dalje najveća gospodarstva u Brezovcu na Kričkom brdu, a najmanja u Starom Grabovcu, kao što je to bilo i 1963.⁶⁾ Prosječna veličina posjeda anketiranih domaćinstava iznosila je godine 1987. u Brezovcu, 3,7 ha, u Košutarici 1,8 ha i u Starom Grabovcu tek 0,8 ha.

U strukturi zasijanih površina na posjedima anketiranih domaćinstava dominira kukuruz, i to u selima Košutarica (81,3%) i u Starom Grabovcu (68,9%). U Brezovcu je kukuruz također po zasijanim površinama najvažnija kultura, ali nije dominantna (30,7%). Na drugom mjestu po zasijanosti i proizvodnji jest pšenica, slično kao i prije četvrt stoljeća.

Anketirana domaćinstva godišnje proizvedu od 21 do 36 komada prasadi, 2 do 7 komada svinja, 880 do 1522 komada jaja i 33 do 528 litara mlijeka. Prema izjavama anketiranih, glavina domaćinstava danas (63%) ne bi povećavala proizvodnju – najčešće zbog nedostataka radne snage i materijalne (ne)sigurnosti proizvodnje. Od 60 domaćinstava koje se izjasnilo da bi povećalo proizvodnju, njih najviše planira povećati obujam ratarske proizvodnje (38%).

U današnjoj proizvodnji na poljoprivrednom zemljištu prema našoj anketi ima problema u regulaciji vodnog režima (plavljenje i prekomjerna vlažnost) – to smatra 49% domaćinstava, a u nizinskom dijelu općine, u naselju Košutarica, problema ima čak u dvije trećine gospodarstava. Od 167 anketiranih domaćinstava u više od polovine već je izvršena komasacija (62,2%). Komasacija je osobito zahvatila područje Staroga Grabovca i Brezovca. Ovu mjeru uređenja zemljišta individualni poljoprivrednici zasad nisu dobro prihvatili. Na skali moguće ocjene rezultata komasacije od 1 do 5, anketirani u Brezovcu dali su prosječnu ocjenu od samo 1,73, u Starom Grabovcu 1,67 i u Košutarici 1,0 – dakle između gradacija »izrazito nezadovoljni« i »jedva zadovoljava«. Najvišu ocjenu za provedenu komasaciju dalo je samo 7,8% anketiranih domaćinstava.

Što se tiče poljoprivredne mehanizacije, svako treće anketirano domaćinstvo posjedovalo je traktor (u Brezovcu svako drugo), svako šesto motokultivator, a motornu prskalicu tek svako deseto. Dakako, domaćinstva posjeduju i mnoga druga poljoprivredna tehnička pomagala.

6) S. Breko: *Agrarna struktura i način iskorištavanja zemljišta u okolici Novske*, magistarski rad, Zagreb 1970, str. 16.

Istraživanje pokazuje da dosad nije bitnije poboljšan položaj poljoprivrede u tim selima. U Starom Grabovcu poljoprivredna proizvodnja posve je potisnuta na marginu uz prevladavanje nepoljoprivrednih djelatnosti, u Košutarici jedva se održava na razini jednostavne reprodukcije, posebno zbog nedostatka radne snage i još uvijek očite opasnosti od vodene stihije, a u Brezovcu je proces poljoprivredne proizvodnje otežan snažnom deagrarizacijom i u novije vrijeme opterećen materijalnim i sociopsihološkim problemima komasacije seoskog atara.

industrijalizacija kao faktor transformacije

Podatak da industrija u općini Novska ostvaruje 60,4% ukupnog prihoda privrede društvenog sektora ili 46,2% cjelokupnog društvenog proizvoda (1986), dovoljno ilustrira važnost ove privredne grane u suvremenoj transformaciji geografskog prostora između Kričkoga brda i Save. Ako se doda da je industrija u ovom dijelu Posavine posve mlada privredna grana, koja se znatnije razvija tek posljednjih petnaestak godina, onda je jasno kako ona izaziva snažne procese u mijenjanju tradicionalne privrede i socijalne strukture kraja. Upravo industrija, dakako uz niz ostalih elemenata, postala je jedan od najdjelotvornijih faktora rastakanja tradicionalne agrarne strukture općine Novska, kako u pogledu transformacije privređivanja tako i u načinu života stanovništva.

Primjenjujući neke od postavki suvremene metodologije industrijske geografije, studenti geografije istraživali su u travnju 1987. osnovne osobine industrije Novske, koje se uglavnom odnose na njezinu strukturu i neke učinke industrijalizacije. Ove promjene u strukturi privređivanja, koje zatim utječu na transformaciju svih drugih elemenata života ovdašnjeg stanovništva, valja promatrati strukturno, procesno i prostorno.

Temeljitiya istraživanja vjerojatno bi potvrdila pomalo specifičnu hijerarhiju lokacijskih faktora, koji su bili osnovni za nastanak i razvoj industrije u ovome kraju. Kao jedan od najznačajnijih lokacijskih faktora industrije nameće se obilje (jeftine) radne snage, kao rezultat snažnog procesa deagrarizacije. A kako su sveobuhvatne te strukturalne promjene, dovoljno govori podatak da je u općini Novska prema popisu 1953. živjelo oko 90% poljoprivrednog stanovništva, a 1981. samo 19% (s tendencijom smanjivanja). Jasno je da će ovaj lokacijski faktor poticati ponajprije razvoj radnointenzivnih industrijskih grana, poput tekstilne, drvne pa i nekih grana metalne industrije.

Prometno-geografski položaj također je važan lokacijski faktor razvoja industrije, koji očito na primjeru Novske nije dovoljno valoriziran. Dapače, čini se da izrazito povoljan i poticajan položaj na jugoslavenskoj prometnoj osovini, s križištem pruga i cesta prema jugu (u dolinu Une) i manje prema sjeveru, Novska nije ni približno iskoristila, te u tom smislu njezin kasni industrijski razvitak ostaje pomalo nerazjašnjen i nelogičan. Prirodna bogatstva, kao lokacijski faktor industrije, imala su i imaju značajan ponder. To se ponajprije odnosi na drvenu industriju, koja počiva na bogatstvima čuvenih slavonskih šuma, kojih unatoč i prijašnjoj i sadašnjoj devastaciji još ima dosta (samo u općini Novska pod šumama se danas nalazi 45,1% teritorija). Bogatstvo poljoprivrednim sirovinama nije dovoljno (i očekivano) valorizirano u adekvatnom razvoju prehrambene industrije, a to se također odnosi i na nepostojanje industrije građevinskog materijala iako su blizu nalazišta diluvijalne gline, te holocenskih šljunaka i pijeska. Veliko je bogatstvo prirodnog plina i nafte, čija eksploatacija u ukupnoj vrijednosnoj strukturi indu-

strije i rudarstva općine Novska danas sudjeluje čak sa tri četvrtine, ali ovaj prirodnogeografski lokacijski faktor nije inicirao razvoj petrokemijske industrije na ovom području (jer ona postoji u susjedstvu), iako prihodi općinskog budžeta iz ovog izvora značajno utječu na industrijski i ukupni razvitak ovoga kraja.

Tradicija industrijske proizvodnje, također jedan od lokacijskih faktora, ovdje nije značajna. Nešto je izraženija jedino u drvnoj industriji, dok su sve ostale grane izrazito mlade.

Skromna prehrambena industrija u općini razvija se u PIK-u »Braća Rađenović«, i zasad je ograničena na tek manji broj proizvoda. To je jedna od industrijskih grana koja ima solidnu sirovinsku osnovicu i velike razvojne mogućnosti. Kao i u drugim manje razvijenim općinama, tekstilna industrija i u Novskoj ima neke kapacitete.

Prostorni raspored industrije u općini Novska praktički je monocentričan, jer je 79,2% industrijskih radnika koncentrirano u općinskom središtu (i preostalih 20,8% u Lipovljanima). Dominacija općinskog središta u koncentraciji industrije karakteristična je u SR Hrvatskoj upravo za komune s mladom industrijom i novijim procesima deagrarizacije i deruralizacije. Izostajanje policentričnog koncepta industrijskog razvoja općine još je više pospješilo nagle strukturalne i prostorne demografske promjene u tom kraju.

Granska struktura industrije općine Novska u dohodovnom smislu pokazuje izrazitu dominaciju proizvodnje prirodnog plina i nafte. Naime, u strukturi ukupnog prihoda sekundarnih djelatnosti općine Novska godine 1986. proizvodnja nafte i plina zauzima čak 75,1%, metalna industrija 7,0%, drvna 9,8%, tekstilna 5,7% i prehrambena industrija 2,4%. Izdvojimo li posebno industriju od proizvodnje nafte i plina, dobijemo dakako znatno realnije granske odnose. I u radnom i u financijskom smislu dominira drvna industrija koja je 1986. ostvarila 39,5% ukupnog prihoda industrije u općini. Na drugom je mjestu po važnosti metalna industrija sa 28,1%, zatim tekstilna sa 22,9% i prehrambena sa 9,5% ukupnoga ostvarenog prihoda.

Prigodom terenskih istraživanja nisu razmatrani svi elementi granskih i međugranskih odnosa, ali je prikupljen i analiziran važan materijal o kvalifikacijskoj strukturi zaposlenih u industriji općine, i to izravnim uvidom u kadrovsku evidenciju svih radnika. Kao što se i očekivalo, kvalifikacijska struktura industrijskih radnika ovoga kraja znatno je nepovoljnija od prosjeka SR Hrvatske (a pogotovu regionalnih i republičkog središta), jer na to utječe sama struktura industrije, te osobito recentnost procesa deagrarizacije i deruralizacije. U grupi nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika nalazi se čak 56,3% zaposlenih, s tendencijom jačanja grupe KV i SSS.

Iako mlada i razmjerno nepovoljne strukture i ograničenih mogućnosti konkurencije i akumulacije, industrija općine Novska važan je faktor mijenjanja geografskog prostora. Terenskim istraživanjima obuhvaćene su i promjene u prostornoj slici naseljenosti i pokretljivosti stanovništva.

Promjene u prostornoj slici naseljenosti izrazite su osobito u zadnja tri desetljeća, kada jačaju procesi industrijalizacije i deagrarizacije. Radi se o sve intenzivnijem procesu deruralizacije, koji se u općini Novska zbiva u skladu sa zakonitostima prostorne diferencijacije, uz popratnu pojavu svih očekivanih negativnih demografskih kretanja. Broj stanovnika cijele općine lagano opada (26.801 stanovnika

godine 1931, a 24.540 godine 1981). Izrazita je depopulacija u naseljima brdovitog dijela općine i Prisavlja, dok manje depopuliraju sela na glavnim prometnicama, ili pak raste broj žitelja u prigradskim naseljima i u samoj Novskoj.

Izražena zonalna naseljenost, uvjetovana odlikama prirodne geografske sredine (ponajprije reljefa i vode), suvremenim prostornim diferenciranjem još je više izražena: naselja na rubnim dijelovima općine, osobito prisavski niz i raštrkana sela na Kričkom brdu, samo su u razdoblju 1953–1981. izgubila više od trećine svojeg stanovništva, dok istovremeno raste ponder važnosti najatraktivnije naseljene zone – na kontaktnim holoceno-pleistocenim terasama između pobrđa i savskoga poloja.⁷⁾ Na glavnoj prometnoj osovini naselja manje depopuliraju, a Novska i njezina prigradska naselja i povećavaju broj stanovnika.⁸⁾ To je očekivani proces, koji će slijedećih godina biti još očitiji jer za policentrični razvoj cijelog općinskog prostora više nema adekvatne demografske osnove.

Gospodarska i demografska prostorna diferencijacija bitno je utjecala na pokretljivost stanovništva, što se ponajprije odnosi na industrijske dnevne migracije, a potom i na stalno preseljavanje, te odlazak na privremeni rad u inozemstvo. Uvidom u kadrovske kartone svih zaposlenih u industriji općinskog centra, ustanovili smo da od 1.707 radnika čak njih 888 ili 52,0% stanuje izvan mjesta rada. Prema tom pokazatelju Novska pripada u naselja s izrazito intenzivnom dnevnom migracijom, što također govori o mladoj industriji i stoga logičnoj radnoj povezanosti s agrarnom okolicom zahvaćenom procesom deagrarizacije. To znači da će se procesi promjena u prostornom rasporedu naseljenosti (i demografskoj diferencijaciji naselja) nastaviti intenzivno i slijedećih godina, uz još veću dominaciju Novske.

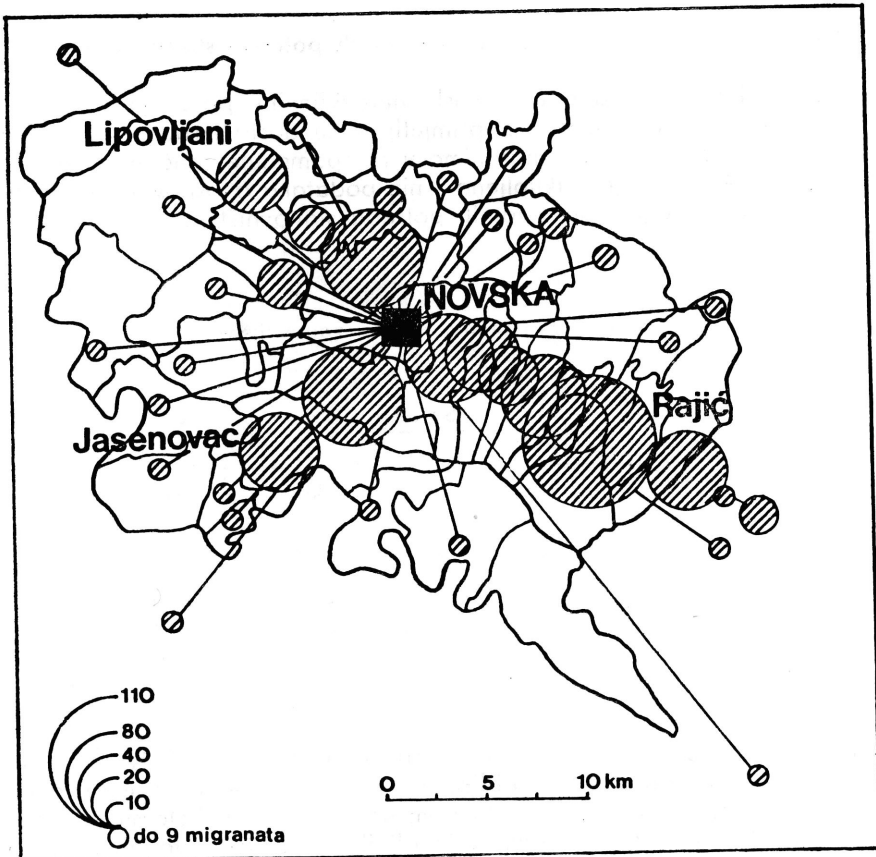
Prostorni raspored dnevnih migranata u industriju općine potvrđuje dosadašnje zaključke o diferencijaciji po atraktivnosti prostora. Intenzitet putovanja dnevnih migranata točno se poklapa s glavnim prometnim pravcima: najveći broj migranata dolazi iz jugoistočnog pravca (Rajić 111 migranata, Stari Grabovac 66, Paklenica 39, Voćarica 25, Roždanik 30, Borovac 56) i proteže se znatno izvan općinskih granica – sve do Nove Gradiške, a potom iz sjeverozapadnog pravca prateći glavnu prometnu osovinu (Brestača 82, Nova Subocka 18, Lipovljani 38), te iz južnog smjera (Bročice 83, Jasenovac 48, Uštica 31). I ovi pravci dotoka dosežu znatno izvan općinskih granica (do Kutine, Bosanske Dubice i drugih naselja), što govori o protezanju nekih centralnih funkcija Novske u širu gravitacijsku zonu (da bi, dakako, Novska, s druge strane, koristila centralne funkcije nekih okolnih općinskih središta).

Iako ne raspoložemo preciznim podacima o kvaliteti dnevnih migranata, njihova struktura upućuje na agrarno porijeklo (slabija kvalifikacijska struktura, razmjerno mlađe starosne grupe, prevaga muškaraca). Prosječna udaljenost mjesta stanovanja od mjesta rada kod industrijskih dnevnih migranata u Novsku iznosi oko sedam kilometara, što govori o mladosti ove pojave i o njezinu ipak ograničenom dometu i slabijoj privlačnoj snazi općinske industrije. Anketa je utvrdila da oko 59% migranata na posao svakodnevno putuje autobusom (neke radne orga-

7) Radi ilustracije navodimo da je, primjerice, Bair u spomenutom usporednom razdoblju (1953–1981) izgubio 45,9% svojeg stanovništva, Drenov Bok 35,3%, Košutarice 49,2%, Brezovac 33,1%, Novi Grabovac 47,3%, Rađenovići 63,5%, itd., što znači da je u ovim ruralnim prostorima već uvelike odmakao proces demografskog odumiranja.

8) Novska za 95,5%, Bročice 92,6%, Brestača 13,3%, Paklenica 21,9%, Stari Grabovac 35,7%, Voćarica 34,0% itd.

Prostorni raspored dnevnih migranata u industriju Novske 31. ožujka 1987 — očita je koncentracija u naseljima uz glavne prometnice

nizacije uvele su organizirani prijevoz), 19% vlastitim automobilom, 17% biciklom, 3% vlakom i 2% motociklom. Struktura načina putovanja bitno se ne razlikuje od sličnih u općinskim centrima u sjevernoj Hrvatskoj. Analiza strukture i načina života (i društvene angažiranosti) dnevnih migranata govori o još uvijek velikom broju neriješenih ekonomskih i socijalnih pitanja (kvaliteta prijevoza, specifični problemi obitelji, samoupravna angažiranost i slično). Zanimljivo je također spomenuti da se intenzitet dnevnih migracija po pojedinim industrijskim granama u Novskoj gotovo ne razlikuje.

O utjecaju industrije na urbani razvoj Novske zasad je teško egzaktnije govoriti, jer nedostaju potrebne analize. Činjenica je da industrija tek u najnovije vrijeme postaje važan faktor urbanog razvoja Novske (i Lipovljana), jer ne samo što diktira dinamičniji demografski uspon naselja, već nameće i nove vrijednosti u korištenju površina, pa i u izgledu mjesta. Dio starije industrije bio je izgrađen (čak i lijevaonica) u neposrednoj blizini poslovnog središta Novske, što se ubrzo pokazalo kao limitirajući faktor urbanog razvoja. Stoga se formira nova industrijska zona na jugoistočnom izlazu željezničke pruge iz naselja. Tu su povoljni gotovo svi mikrolokacijski uvjeti: od povoljnog mikroljefa, vode, intenziteta ruže vjetrova do valjane prometne dostupnosti i infrastrukture. Dakako, ova industrijska zona po svojoj koncentraciji pogona i drugih

osobina još nema karakteristike razvijene industrijske zone u smislu i ponderu većih i velikih središta, ali ima mikrolokacijske uvjete da to postane.

neke karakteristike zadovoljavanja životnih potreba stanovništva

Općina Novska pripada ekonomski nerazvijenim područjima Savske doline u SR Hrvatskoj. Uz to, primjetljive su dosta izražene razlike u životnom standardu među naseljima u tri spomenute osnovne zone naseljenosti. Anketom je prikupljeno i niz podataka o osnovnim karakteristikama zadovoljavanja životnih potreba stanovništva.

Tablica 9

Udjel anketiranih domaćinstava prema stupnju zadovoljstva ostvarenim prihodima

Naselja	Skala zadovoljstva					U %
	1	2	3	4	5	
Košutarica	19,0	14,3	38,1	23,8	4,8	
St. Grabovac	17,9	21,4	35,7	21,4	3,6	
Brezovac	15,2	30,3	42,4	9,1	3,0	

1 — izrazito nezadovoljan, 2 — uglavnom nezadovoljan, 3 — djelomično nezadovoljan, 4 — zadovoljan, 5 — izrazito zadovoljan.

Izvor: Anketa.

Značajne su zonalne razlike već u izraženom (ne)zadovoljstvu ostvarenim prihodima domaćinstva (tablica 9). Najviše je domaćinstava izjavilo da su ostvarenim prihodima uglavnom nezadovoljni i djelomično nezadovoljni, dok je mali postotak zadovoljnih i izrazito zadovoljnih. Iako znatno nižeg standarda, ipak je nešto manje nezadovoljnih ostvarenim prihodom u Košutarici na Savi, koja ima tradicionalnu (strpljivu) agrarnu autarkičnu strukturu. Ta se struktura intenzivnije rastače tek u najnovije vrijeme, pa danas (1987) u Košutarici već 40,3% (anketiranih) domaćinstava ima na nekom poslu izvan naselja jednoga ili dva člana domaćinstva. Dakako, u tom pogledu postoje vrlo izrazite zonalne razlike, jer u prigradskom Starom Grabovcu čak 68,3% domaćinstava ima jednoga ili više članova na radu izvan naselja (u Novskoj), a u brdskom Brezovcu samo 32,4%. Te regionalne razlike bitno se odražavaju i na različitost zadovoljavanja životnih potreba, uz bržu transformaciju u naseljima koja se nalaze na kontaktnom području terasa.

Tablica 10

Domaćinstva prema broju članova zaposlenih izvan naselja

Broj članova zaposlenih izvan naselja	Postotak domaćinstava		
	Košutarica	St. Grabovac	Brezovac
Nema zaposlenih izvan naselja	59,7	31,7	67,6
Izvan naselja zaposlena 1—2 člana	40,3	56,7	24,3
Izvan naselja zaposlena više od 2 člana	—	11,6	8,1

Izvor: Anketa.

Tablica 11

Osnovni pokazatelji standarda stanovanja domaćinstava

Elementi standarda	Naselja		
	Košutarica	St. Grabovac	Brezovac
Prosječna starost kuće (godina)	21,7	24,5	34,6
Površina kuće (m ²)	68,3	87,1	66,7
Broj soba (prosjeak)	2,5	3,0	2,6
% domaćinstava sa sanitarnim čvorom u kući	53,7	70,0	27,0
% domaćinstava sa centralnim grijanjem	1,5	14,3	3,0
% domaćinstava sa podom od:			
zemlje	10,5	15,4	13,5
betona	34,3	23,1	59,5
parketa	19,4	47,7	8,1
miješano	35,8	13,8	18,9

Izvor: Anketa.

Ovisno o stupnju suvremenih promjena, te regionalne razlike odslikavaju se na svim razinama životnog standarda. Primjerice, standard stanovanja, kao jedan od osnovnih činilaca razine življenja, bitno se razlikuje u Košutarici (na Savi), Starom Grabovcu (u središnjem dijelu) ili u Brezovcu (u brdskom dijelu). Dok prosječna starost kuća toliko ne upućuje na te razlike, frapantne su diferencijacije u stambenoj površini po domaćinstvu (najveća je, dakako, u Starom Grabovcu), a pogotovu u kvaliteti stambenih prostora (sanitarni čvor u kući, centralno grijanje, parket i slično). Razlike su očite i u opremi domaćinstava osnovnim kućanskim aparatima i motornim vozilima, kao i drugim elementima standarda (tablica 12). To nedvojbeno govori o izrazitoj atraktivnosti i privlačnosti izvanpoljoprivrednih zanimanja i života u urbanim središtima (ili blizu njih), što znači da će se procesi deagrarijacije i deruralizacije u ovom kraju intenzivno nastaviti i slijedećih godina, uz demografsko pražnjenje Kričkoga brda i Prisavlja.

Tablica 12

Domaćinstva prema opremljenosti osnovnim kućnim aparatima i motornim vozilima

Opremljenost	Naselja		
	Košutarica	St. Grabovac	Brezovac
Aparatima:			
Hladnjak	70,1	75,0	64,7
Ledenica	76,1	66,1	73,5
TV	64,1	89,3	87,5
Vozilima:			
Automobil	12,7	41,4	23,5
Motocikl	25,4	30,4	14,7

Izvor: Anketa.

Na odmaklost spomenutih procesa upućuje i dobivena struktura domaćinstava u istraživanim naseljima prema broju članova koji polaze osnovnu i srednju školu: u Košutarici je već danas (1987) čak 80,6% domaćinstava bez školske djece, a u Brezovcu 75,7%, dok je taj postotak niži

(ali još uvijek visok) u prigradskom Starom Grabovcu – 58,3%. Starosna demografska osnovica sve se više pogoršava, pa to ima izravne reperkusije na razinu životnog standarda i odnos prema osuvremenjivanju načina života.

Tablica 13

Domaćinstva prema broju članova koji idu u školu

Broj članova koji idu u školu	Naselja		
	Košutarica	St. Grabovac	Brezovac
Nitko ne ide u školu	80,6	58,3	75,7
U školu ide 1—2 člana	16,4	30,0	24,3
U školu ide više od 2 člana	3,0	11,7	—

Izvor: Anketa.

Regionalne razlike, dakako, postoje i u društvenom standardu, pri čemu se ponajprije misli na komunalnu infrastrukturu, kao i na zadovoljavanje kulturnih, obrazovnih, zdravstvenih, rekreativnih i sličnih potreba. Vrijedi napomenuti da su anketirana domaćinstva zadovoljnija razinom povezanosti cestama i čestinom autobusnih veza (prosječna ocjena kreće se čak oko 3,5), nego stanjem obrazovanja ili, pogotovu, kulturno-zabavnim životom (tablica 14). Sadašnja razina životnog standarda, kako osobnog tako i društvenog, utječe i na odnos prema drugim radnim i životnim vrijednostima.

psihologijsko ispitivanje radnih i životnih vrijednosti u uzorku anketiranih seoskih domaćinstava

ispitivanje i rezultati

Obavljeno je anketno ispitivanje radnih i životnih vrijednosti, koje smo definirali kao opće i relativno trajne ciljeve što ih pojedinci smatraju važnim u svom životu i nastoje ostvariti svojom radnom ulogom. Skala koju smo koristili sastojala se od ukupno 40 čestica u obliku tvrdnji, od kojih se 20 odnosilo na neke općenite životne vrijednosti (poštenje, hrabrost, bogatstvo, ugled itd), a 20 na radne vrijednosti (stvaralaštvo, samostalnost, međuljudski odnosi, sudjelovanje u odlučivanju itd).⁹⁾ Svaka tvrdnja pročitana je ispitaniku od koga se tražilo da na skali od 1 do 5 izrazi u kolikom je stupnju njemu osobno važno ono što tvrdnja izražava.¹⁰⁾

Uputa dana ispitanicima bila je slijedeća: »Slijedi niz tvrdnji koje se odnose na neke radne, odnosno općenite životne vrijednosti, prema kojima se više ili manje rukovodite u svom životu. Pošto čujete svaku tvrdnju, brojevima od 1 do 5 izrazit ćete koliko je vama osobno važno ono što tvrdnja izražava, pri čemu brojevi imaju slijedeće značenje:

- 1 – potpuno nevažno
- 2 – uglavnom nevažno
- 3 – donekle važno
- 4 – važno
- 5 – veoma važno.«

9) Čestice su preuzete iz nekih prijašnjih ispitivanja vrijednosti u nas (Čulig, Fanuko i Jerbić, 1982; Sverko, 1983).

10) Čestice u ovoj skali odabrali su i formulirali studenti psihologije, koji su sudjelovali u terenskoj nastavi.

Tablica 14

Domaćinstva prema izraženom zadovoljstvu infrastrukturnom opremljenošću

— U %

Stupanj izraženog zadovoljstva	Povezanost cestama			Čestina autobusnih veza			Kulturno-zabavne institucije			Škole		
	K	St. G	B	K	St. G	B	K	St. G	B	K	St. G	B
1	9,0	8,3	8,1	10,4	10,0	10,8	40,2	23,3	29,7	41,8	13,3	18,9
2	7,5	5,0	5,4	16,4	5,0	8,2	20,9	23,3	18,9	16,4	8,3	8,1
3	25,4	21,7	13,5	22,4	8,3	18,9	23,9	25,0	43,2	23,9	16,7	27,0
4	49,3	50,0	54,1	38,8	50,0	40,5	13,4	20,0	5,4	13,4	38,3	27,0
5	8,8	15,0	18,9	12,0	26,7	21,6	1,6	8,4	2,8	4,5	23,4	19,0
Prosječna ocjena	3,56	3,52	3,62	3,19	3,71	3,46	2,19	2,60	2,24	2,07	3,43	3,11

K — Košutarica, St. G — Stari Grabovac, B — Brezovac

1 — izrazito nezadovoljan, 2 — uglavnom nezadovoljan, 3 — djelomično nezadovoljan

4 — zjadovoljan, 5 — izrazito zadovoljan

Izvor: Anкета.

Kao i u svim drugim dijelovima ovog istraživanja jedinica analize bilo je domaćinstvo. Radi se o seoskim domaćinstvima uglavnom poljoprivrednoga ili nepoljoprivredno-mješovitog (zaposlenje) tipa. Zbog svoje općenitosti i nedovoljno precizne određenosti, takva je jedinica analize u psihologijskim istraživanjima rijetkost. Stoga podaci o životnim i radnim vrijednostima prikupljeni u ovom istraživanju nisu izdiferencirani s obzirom na spol ispitanika, njihovu dob, zanimanje, obrazovanje kao i mnoga druga obilježja, što je bitan nedostatak i ograničavajući faktor pri diskusiji o dobivenim rezultatima. Osim općenitog cilja – utvrditi vrijednosne strukture ispitane seoske populacije – glavni je cilj bio provjeriti je li na populaciji o kojoj se ovdje radi uopće moguće primijeniti ovu vrstu skale. Zbog nestandardiziranih uvjeta prikupljanja podataka (veliki broj različito uvježbanih i pripremljenih anketara), rezultati mogu poslužiti za dobivanje tek grube i približne orijentacije u vrijednosnu strukturu ispitane populacije.

Podaci u tablici 15 pokazuju rangirane tvrdnje, odnosno vrijednosti koje reprezentiraju s obzirom na važnost koja im je pridavana (prosječne vrijednosti 167 ispitanika). Najvažnijima su se pokazale općenite životne vrijednosti – poštenje, zdravlje, čista savjest, a od radnih – postizanje dobrih i značajnih rezultata, mogućnost ravnopravnog odlučivanja, sigurno radno mjesto itd. Među tvrdnjama koje se nalaze pri kraju ovako rangirane liste jesu one koje se odnose na sklonost riziku i avanturizmu, ljenčarenju i dokolici, autoritativnom ponašanju itd.

Ako se pak zanemari u psihologiji metodološki sasvim neuobičajen pristup koji je ovdje korišten (tj. da statistička jedinica nije pojedinac već domaćinstvo), onda se može vidjeti da je, s jedne strane, rezultate koji su dobiveni ovim ispitivanjem moguće smisljeno interpretirati, i da su komparabilni s rezultatima različitih ispitivanja vrijednosti, s druge strane.¹¹⁾

Karakteristike ispitivanog uzorka kao i način provođenja ispitivanja vrijednosti u tom istraživanju (slučajan uzorak neizdiferenciran s obzirom na dob, zanimanje, obrazovanje i sl. kojeg je anketiralo oko 50 anketara) omogućuje nam i dopušta ovakvu usporedbu upravo za to što je vrlo mali broj istraživanja i podataka o vrijednosnoj strukturi seoskog poljoprivrednog stanovništva. U tom smislu ovo bi ispitivanje i njegovi rezultati mogli poslužiti kao preliminarni i kao poticaj sustavnijem ispitivanju vrijednosne strukture seoske populacije.

Tablica 15

Prosječne (N = 167) ocjene važnosti i uz njih vezan rang pojedinih čestica za ispitivanje radnih i životnih vrijednosti

Vrijednosti	Ocjena važnosti	Rang
— da budem zdrav	4,85	1
— da budem pošten	4,69	2
— da imam čistu savjest	4,63	3
— da pomažem drugim ljudima	4,30	4,5
— da moja djeca nađu siguran i stalan posao u gradu	4,30	4,5
— da budem među ljudima i prijateljima koji mi se sviđaju	4,26	6
— da imam uvijek nekoga na koga se mogu osloniti	4,24	7
— da budem hrabar i siguran u sebe	4,23	8

11) Dobivena hijerarhija ispitanih vrijednosti slična je hijerarhiji dobivenoj u ispitivanju Vizekove i suradnika (1984) o radnim vrijednostima zaposlenih.

Vrijednosti	Ocjena važnosti	Rang
— da postizem dobre i značajne rezultate	4,18	9
— da o svemu mogu ravnopravno odlučivati	4,09	10
— da imam sigurno radno mjesto	3,99	11
— da budem slobodan i ne ovisim ni o kome	3,97	12
— da se ni po čemu ne izdvajam od drugih	3,96	13
— da budem fizički aktivan	3,95	14
— da radim u ugodnom i čistom prostoru	3,91	15
— da živim i radim na svoj način	3,90	16
— da se stalno borim protiv nepravdi ovog svijeta	3,83	17
— da koristim i razvijam sve svoje sposobnosti i znanja	3,81	18
— da mogu napredovati, poboljšati svoj položaj	3,75	19
— da imam posao koji je dobro plaćen	3,69	20
— da radim različite stvari i poslove koji nisu dosadni	3,58	21
— da imam posao koji se u društvu cijeni	3,57	22
— da mogu izrađivati lijepo stvari i uživati u tome	3,55	23
— da imam naklonost sudbine	3,54	24
— da uživam i zabavljam se	3,49	25
— da dugo, dugo živim	3,47	26
— da imam dovoljno vremena za razmišljanje i maštanje	3,22	27
— da imam posao koji ne traži velike napore	3,20	28
— da imam svaku stvar što se može poželjeti	3,18	29
— da budem među ljudima mog porijekla	3,17	30
— da radim u poljoprivredi	3,12	31
— da stalno učim i otkrivam nova saznanja	3,09	32
— da iskoristim svaku situaciju u svoju korist	2,65	33
— da postanem jako bogat	2,56	34
— da radim u velikoj radnoj organizaciji	2,43	35
— da radim rizične i pomalo opasne poslove	2,28	36
— da još za života lijepo uredim svoju grobnicu	2,25	37
— da određujem drugima što da rade	2,08	38
— da moja djeca nastave raditi na zemlji	2,07	39
— da ništa ne radim nego samo ljenčarim	1,71	40

**Some Geographical Aspects of
Current Development in the
Commune of Novska**

Summary

An enquiry carried out in 167 households and other data show the powerful new processes of deagrarianization and deruralization in this region. The traditional self-sustenance agrarian structure has almost completely decayed, and important changes have also taken place in the spatial population distribution. Agricultural production has lost its earlier vital meaning, there is a large number of mixed households, and the transfer of the labour force from primary into secondary and tertiary occupations is becoming increasingly rapid. The structure of the rural population has completely changed not only according to activity and qualification, but there is also an intense process of aging. Only settlements on the main trafficway and in the immediate vicinity of the commune centre are growing demographically and economically stronger, while all the other villages, especially edge ones on Kričko brdo and beside the Sava, are rapidly growing older and more or less dying out. A strong factor influencing these changes is the developed process of industrialization with a concentration of industry in the commune centre (Novska) and a recently started process of dislocation (Lipovljani). Industrialization speeds up deagrarianization and deruralization, and also strongly influences greater population mobility (about 52% of the industrial workers employed in Novska do not live in their place of work). Such structural and spatial changes have also resulted in a variety of ways in which the population satisfies its needs, i.e. in changes in the standard of living, way of

**Географические основы развития
общины Новска на современном
этапе**

Резюме

На основе анкеты проведенной в 167 домашних хозяйствах и остальных данных касающихся этого вопроса, можно заключить, что в этом районе произошли новые и интенсивные процессы деаграризации и разложения села и сельской среды. Традиционная аграрная и автаркическая структура в этой области главным образом уже разложена, при чем отмечены и значительные изменения в пространственной картине населенности. Сельскохозяйственное производство потеряло, имеющее до тех пор, витальное значение, численность смешанных хозяйств увеличивается а отлив рабочей силы из добывающей промышленности в обрабатывающую промышленность и в сферу обслуживания, осуществляется ускоренными темпами. Структура сельского населения резко изменилась в отношении его деятельности и квалификации, а также и в отношении процесса старения который становится более интенсивным. В демографическом и хозяйственном отношении развиваются только поселения на магистрали или недалеко от центра общины, тогда как в остальных селах расположенных и разбросанных по краям Кричко брда или в Присавлье отмечается сильное старение и практически вымирание населения. Решающим фактором этих изменений является прогрессивный процесс индустриализации с концентрацией промышленных цехов в центре общины (Новска) и с только начатым процессом дислокации (Липовляни). Наряду с процессом индустриализации ускоряется и процесс деаграризации и разложения села и сельской среды, что в конечном итоге сильно отражается на подвижность населения (около 52% рабочих занятых в промышленности в рамках общины Новска не проживает в месте приложения труда). Эти структурные и пространственные изменения воздействовали и на несогласованность

life and the attitudes people have towards such questions. A psychological investigation in to values governing work and life has shown that there are still deep marks of tradition in the attitudes of the population, but also many modern conceptions, especial in the outskirts of Novska ●

культурно-бытовых условий жизни населения, динамику уровня жизни и жизненного уклада, а также на поведение населения к этим вопросам. Результаты психологических исследований трудовых и жизненных ценностей, показывают все еще глубоко присущие следы традиционного воззрения населения, но тем не менее и впервые проявляющиеся новые взгляды и современные точки зрения населения, в особенности в пригородной зоне общины Новска. ●